

Forskningsseminar: Stedsnavns plass i norsk arkeologi

Avholdes over Zoom, 20. Oktober 2020 kl. 9:00 – ca. 15:00.

Påmelding og link til møtet fås ved at å sende en epost til sofie.l.albris@uib.no

Om seminaret

I de senere år er stednavneforskning som disiplin blevet kraftigt reduceret i Norge. Et flertal af de praktiserende forskere er gået på pension eller har fundet mere administrative stillinger. Ved Universitetet i Bergen er imidlertid hele det norske arkivmateriale vedrørende stednavne blevet samlet på Språksamlingerne og her ønsker man at skabe nyt grundlag for at revitalisere stednavneforskningen i Norge.

Den reducerede kapacitet i stednavneforskningen er et problem for norsk arkæologi. Stednavne har en lang række anvendelsesmuligheder i arkæologien, og historisk har der været en stærk tradition for dette i norsk arkæologi. Anvendelsen af stednavne er dog også omdiskuteret og kræver adgang til opdateret og saglig viden om stednavnematerialets omfang, lokalisering, overlevering og tolkning.

Men hvordan bruger norske arkæologer stednavne i deres forskning i vores tid og hvilke problemer, muligheder og begrænsninger vurderer de denne anvendelse har?

I dette seminar udforskes hvilken rolle stednavne og stednavneforskning spiller i norsk arkæologi i dag, hvilke spørgsmål, stednavne kan være med til at besvare og hvilke problemer, der er med deres anvendelse. Det diskuteres hvordan grundlaget for arkæologers brug af stednavne kan forbedres og hvordan fremtiden ser ud for anvendelsen af arkæologi og stednavne i samspil i Norge.

Seminaret afholdes som en del af Middelalderuken i Bergen og arrangeres som en del af ArcNames-projektet i samarbejde med Språksamlingerne ved UiB. Desuden er arrangementet knyttet til det tværnordiske Netværk for Bebyggelsesnavneforskning. Som en del af seminaret vil leder af Språksamlingerne Peder Gammeltoft give et oplæg om forskningsperspektiver i stednavnedata og Språksamlingernes arbejde.

Projektet *ArcNames - Individuals, social identities and archetypes – the oldest Scandinavian personal names in an archaeological light* huses ved Arkeologi, AHKR, Universitetet i Bergen. Projektet er finansieret af den Europæiske Unions Horizon 2020, Marie Skłodowska-Curie-program under grant agreement No. 797386.

Se også:

arcnames.w.uib.no

www.spraaksamlingane.no

<https://bebyggelsesnavneforskning.wordpress.com/>

Abstracts:

Laurine Albris, AHKR, UiB: Forbindelser mellom stednavne, bebyggelsesarkæologi og landskap set fra et teoretisk perspektiv

Stednavne er uttrykk for felles kommunikasjon om et 'sted' indenfor et vist fortidigt tidsrum. Derfor kan de danne et viktig modstykke til arkæologiske tilgange til bosettelse og landskap. Her diskuteres kort den teoretiske ramme for en tværfaglig anvendelse af arkæologi og stednavne. Begge kildematerialer er produkter af hver sin type menneskelig praksis og indgår i en proces, hvor mennesker interagerer med det omkringliggende miljø: de fysiske omgivelser påvirker menneskelig aktivitet, som samtidig ændrer dem kontinuerligt. Undervejs i processen gen- og omskapes menneskers oppfattelser og fortolkninger af landskap og steder, og det udmunder blandt andet i navngivning.

Berit Sandnes, Kartverket: Stedsnavn som kilde

Innlegget blir todelt: Først om stedsnavn hos Kartverket, og deretter noen tanker om dannelse av stedsnavn og hvilken informasjon stedsnavn kan formidle

1. Norgeskart og sentralt stedsnavnregister (SSR).

Synkront, nåværende administrativ inndeling.

Mulig å få lesetilgang til SSR i forskningsøyemed.

Demonstrasjon av sorteringsmuligheter.

Andre aktuelle tjenester fra Kartverket er Norge i bilder – flyfoto gjennom tidene og historiske kart.

2. Dannelse av stedsnavn og hva navn kan fortelle

At visse navneledd sier noe om alderen på stedsnavn er velkjent, og navneklassene utnyttes flittig av forskere. Men navneklassene er en konstruksjon i ettertid. Her vil jeg fokusere på dannelsen av stedsnavn. Stedsnavnet som helhet beskriver stedet i videste forstand – på det tidspunkt navnet ble dannet. De kan beskrive:

- Egenskaper ved selve stedet (f.eks. terreng, hva som finnes på stedet)
- Stedet i forhold til noe eller noen utenfor seg (eierskap, retning)
- Bruk av stedet (f.eks. *Sandtorg, Vetten*)

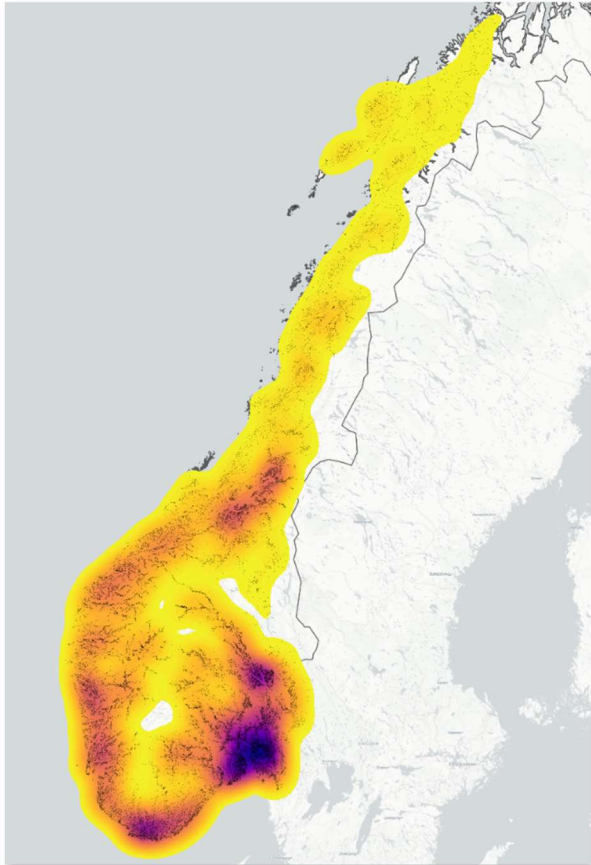
Stedsnavn er normalt stabile, endrer seg ikke om det kommer ny eier eller ny bruk. Hva betyr det for informasjonsverdien?

- Navn forteller om forholdene i dannelsesøyeblikket
- De gir informasjon om enkeltsteder snarere enn klasser
- Viktige hendelser og sentrale funksjoner kommer ofte ikke så ofte til syne i stedsnavn, fordi navnet er dannet tidligere (*Huseby?*)

Peder Gammeltoft, Språksamlingene: Place-Name Concentrations – what do they signify?

Toponymical research is at its outset interdisciplinary in scope. In order to be able to interpret a place-name, a name type and understand the context in which it has been coined, the name researcher has to be a *Jack-of-all-trades*, that, albeit specialised in linguistics, needs to have a broad insight into history, archaeology, history of administration, geography, biology, etc. The interdisciplinary interplay of new insights in disciplines of relevance makes place-name research ever dynamic in nature – and ever relevant to other disciplines.

Norwegian toponymical research and activity has mainly focussed securing the country's rich treasure trove of minor names before they vanished. Part of the reason for this is that Oluf

Rygh in *Norske Gaardnavne 1897-1936* has dealt with the stock of settlement names, parish names and regional names. Therefore very little effort has been made to make Norwegian settlement names available to other research fields. With the newly georeferenced version of *Norske Gaardnavne*, it is now possible to see place-names and place-name types in geographical context and compare these to e.g. archaeological finds and cultural or natural phenomena.

But what do dots on a map signify and what are their temporal and cultural significance? This paper will try and show temporal and spatial perspectives of place-name concentrations.

Figure: Map of Norwegian place-names and place-name densities of place-names recorded prior to 1723.

Geir Grønnesby, NTNU: Bosetninger uten navn, navn uten bosetning – og transformasjonen til et eid landskap

Foredraget tar utgangspunkt i data som viser at bosetningen i eldre- og yngre jernalder er vesensforskjellig. Mens tykke kulturlag viser at den historiske gården stort sett har ligget stabilt på samme plass siden tidlig merovingertid, synes bosetningen i eldre jernalder å være labil, dvs. at den hadde ikke den samme forankringen i definerte landeiendommer som den senere gårdsbosetningen.

Det betyr at den historiske gården som en politisk, økonomisk og sosial enhet ikke eksisterte i eldre jernalder. Hvis dette stemmer hvordan skal vi da forstå gårdsnavn som på språklig grunnlag er datert til eldre jernalder? Foredraget prøver å diskutere dette ved å se på hvordan landskapet ble brukt og opplevd. Mens landskapet i yngre jernalder var delt opp i eiendommer

og således fikk en cellestruktur, kan landskapet i eldre jernalder sees som et landskap definert og opplevd gjennom en bevegelse mellom plasser definert ved de praksisene som har foregått på stedene. Forskjellene mellom disse to måtene å oppleve landskapet på gjør at navn på plasser må sees med ulike utgangspunkt. Begrepene kronotop og praksiotop er brukt for å beskrive disse to ulike måtene å navngi plasser på.

Lars Erik Gjerpe, KHM: Jernalderens steds- og gårdsnavn – et blikk fra feltarkeologien

Siden 1990-tallet har nye arkeologiske funn og nye blikk på materialet endret oppfatningen av den forhistoriske gårdsbosetningen radikalt. Ved hjelp av case studies vil jeg se nærmere på hvilke konsekvenser det bør ha for stedsnavnforskningen. Tradisjonelt har det vært antatt at gårdsnavnenes alder henger sammen med den eldste kontinuerlige bebyggelsen eller de eldste synlige gravminnene som kan påvises. Fram til 1990 var det en allmenn oppfatning at den faste gårdsbosetningen tidligst oppsto i romertid (0-400 e.Kr.) og dermed kunne ikke gårdsnavnene være eldre. I dag er det imidlertid klart at fastboende dyrket korn og holdt husdyr fra ca. 2000 f.Kr., samtidig som det i bronsealder (1800-500 f.Kr.) og eldre jernalder (500 f.Kr.-550 e.Kr.) ble opprettet stadig nye gårdstun som kun var i bruk noen generasjoner før de ble fraflyttet og nye opprettet. Noen forskere legger også stor vekt på endringene som skjer i begynnelsen av yngre jernalder (550-1050 e.Kr.) og mener at det er først da vi ser konturene av den historisk kjente gårdsbebyggelsen. Hvordan kan gårds- og stedsnavn forstås i lys av dette, skal de dateres til bronsealder, eller skal brudd i bosetningen vektlegges?

Søren Diinhof, Universitetsmuseet i Bergen: (TBA)

Birgit Maixner, NTNU: Stedsnavn som verktøy for rekonstruksjonen av jernalderens kystlandskap i Midt-Norge – utfordringer og perspektiv

Stedsnavnforskningen, og spesielt Christer Westerdahls fundamentale arbeider om stedsnavn knyttet til det maritime kulturlandskapet, har gitt skandinavisk arkeologi en rik verktøykasse for i kombinasjon med arkeologiske kilder bedre å kunne analysere fortidens kystlandskap. Dateringen av navnene kan imidlertid være problematisk, og dermed også det å tilordne de funksjonene i landskapet, som stedsnavnene gjenspeiler, en bestemt kronologisk horisont. Allikevel ligger det et stort uforløst potensiale i stedsnavn, ikke kun i de som er eksplisitt knyttet til det maritime kulturlandskapet, men også i gårdsnavn, for å rekonstruere bosetningsutviklingen og bosetningsmønstre i kystområdene.

I presentasjonen vil særlig tre aspekter bli diskutert, og ut fra arkeologens perspektiv behovet for tverrfaglig samarbeid med navnegranskere belyst, både i forhold til forskningsinfrastruktur og tolkning av stedsnavn:

1. Den generelle bosetningsutviklingen ved kysten under jernalderen: Forholdet mellom distribusjonen av stedsnavn av utvalgte navneklasser, og det bildet dateringen av de arkeologiske kildene gir.

2. Muligheten til å rekonstruere kysthandelens infrastruktur og kurser under jernalderen ut fra stedsnavn.
3. Det lokale fokuset: Muligheten til å rekonstruere et maritimt kultursentrum med sine komponenter baserende på stedsnavn og arkeologiske kilder.

Kjetil Loftsgarden, KHM: Hallingskeid og andre stader for leik og handel

Faste stevne for handel og tevlingar var viktige knutepunkt i dei vide økonomiske og sosiale nettverka som batt saman den spreidde busetnaden i Noreg. Desse kunne vere lokalisert på fjell og hei mellom grender, men dei vart også arrangert i bygdene. Kjelder etter mellomalderen fortell om betydninga av slike stevne. Det er grunn til å anta at slike stader har vore utbreidd også i mellomalderen og tidlegare, for utveksling av varer eller som arena for å etablere og pleie sosiale og politiske nettverk. Det er likevel sparsamt med kjelder - kan stadnamn bidra med å kartlegge og utforske slike stader?

Frode Iversen, KHM: Stedsnavn – kulturell og topografisk kontekst

I dette foredraget vil jeg drøfte betydningen av kulturell kontekst i tolkningen av stedsnavn. Jeg kommer til å benytte navnet *Stavanger* som ett av flere eksempler. Navn oppsto ikke i en «kulturløs topografi». Det er kanskje en svakhet ved den faghistoriske drøftingen av både *Stavanger*-navnene og andre navn i norsk tradisjon. Får kulturell kontekst for liten plass i vurderingene, og vektlegges topografi for sterkt? Samtidig er det krevende å etablere relevante synkrone kulturelle kontekster. Det må skje i et tverrfaglig samspill. Det er et stort uutnyttet potensiale for å utvikle et stedsnavnprosjekt i Norge som i større grad kombinerer arkeologi, filologi og geografi. Navnet *Stavanger*, norrønt *Stafangr* er ikke en *språklig* gåte. Det er sammensatt av to ord: *angr*, m. norrønt for trang vik, fjord, og *stafr* m. stav, stolpe, pilar, en merkestav, f.eks. en stående stein eller stokk. Derimot er de topografiske og ikke minst de kulturelle realitetene bak navnet omdiskuterte. Det har blitt fremsatt et 10-talls hypoteser om opprinnelsen til navnet siden Absalon Beyers første kjente forslag fra 1567. I innledningen til *Norske Gaardnavne* skriver Oluf Rygh: «Det er brukt på fjeldnavn og på fremstikkende halvøer og nes som hadde en slik form at de kunne sammenliknes med en stav». Jeg vil derimot undersøke navnet *Stavanger* i en agrar kontekst i eldre jernalder, med vekt på spesifikke gårdsgrenser i området.